

SIRFID PASHSHASI LICHINKASINING TABIATDA YIRTQICH ENTOMAFAG SIFATIDA UCHRASHI

Akmalova Durdona O'tkirovna,

O'simliklar karantini va himoyasi ilmiy-tadqiqot instituti doktoranti.

Annotatsiya. Mevali bog' va o'simlik zararkunandalarning yirtqich entomofaglari qatorida serfid pashshasining lichinkasi tabiatda uchratishimiz mumkin. Voyaga yetgan pashshalar gul nektari va changi bilan oziqlanib, o'simliklarni chetdan changlatishda ishtirok etadi. Yirtqich serfid lichinkalari esa o'simlik bitlari, xermeslar, ayrim turdagi qalqonbit va saraton, tripslar va kapalaklar yosh qurtlari bilan oziqlanadi.

Kalit so'z: serfid, shira, lichinka, gul changi, entomofag, yirtqich, gul changi.

Аннотация. Среди хищных энтомофагов садовых и вредителей растений в природе встречается личинка змеевидной мухи. Взрослые мухи питаются цветочным нектаром и пылью и участвуют во внешнем опылении растений. Хищные личинки серфид питаются тлями, гермесами, некоторыми видами трипсов и язв, трипсами и молодыми гусеницами бабочек.

Ключевые слова: серфид, тля, личинка, пыльца, энтомофаг, хищник, пыльца.

Kirish. Respublikamiz qishloq xo'jaligida ekilgan ekinlar va mevali bog'larda uchraydigan turli zararkunandalarga qarshi ko'plab kurash choralari olib boriladi va ularning aksariyati kimyoviy pestitsidlarni qo'llaydi. Ammo ekologik sof va sifatli hamda serhosil natija olishga salbiy ta'sir qilishi tufayli hozirgi kunda biologik texnologiyalar ishlab chiqish va qo'llash dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu borada mevali va sabzavot ekinlarini so'ruvchi zararkunandalardan samarali va ekologik sof usullar yordamida himoya qilish muhim hisoblanadi. Jumladan, mevali bog' va sabzavot ekinlariga jiddiy zarar va qo'llash usullarini takomillashtirish asosiy vazifalardan biri etib belgilangan.

M.I Rashidovning (2008) ma'lumotlariga qaraganda sabzavot va mevali bog' maydonlarini o'simlik shiralardan himoya qilish tizimida entomofaglar 100% natijaga erishishning iloji yo'q. Birgina paxtachilikda entomofaglar samaradorligi 85-90% ni tashkil etib, zararkunandani keskin kamaytirib turadi. Faqat kimyoviy himoya qilish usulining o'zida esa bunday samaradorlikka erishib bo'lmaydi.

O'simlik shiralari qishloq xo'jalik ekinlarining, ayniqsa yosh nihollarning xavfli zararkunandasi bo'lib, erta bahorda aprel va may oylari davomida qishloq xo'jalik ekinlariga katta iqtisodiy zarar yetkazadi. Tabiiy ravishda shiralar bor joyda yirtqich entomofaglarni ko'ramiz. Jumladan xon qizi yirtqichi, serfid pashshasi lichinkasi hamda oltinko'z imogasi uchratishimiz mumkin.

Sirfidlar yoki gul chivinlari Syrphidae hasharotlar oilasini tashkil qiladi. Ularning umumiy nomidan ko'rinib turibdiki, ular ko'pincha gullarda yoki nektar bilan aralashgan holda ko'rinadi. Asosiy turlarining kattalari nektar yoki gul changi bilan oziqlanadi. Sirfid chivinlarining boshqa turlarining lichinkalari entomofaglar hisoblanadi va ular turli qurlar bilan va asosiysi o'simlikdagi shiralar, tripslar va boshqa o'simlik so'ruvchi hasharotlar bilan oziqlanadi. Shu sababli shiralar bor yerda ularning lichinkasini ko'ramiz, imoga holati ya'ni pashshaga aylanganda gullarda uchraydi. Serfid pashsha lichinkalari shilimshiqsimon lichinkalar bo'lib, ajin shakliga ega va old tomonga toraygan. Ularning ranglari har xil bo'lishi mumkin va Pushti, sariq, yashil yoki jigarrang, oq yoki qora belgilar bilan, uzunligi esa 4 dan 18 mm gacha.

Tadqiqot natijalari: Ba'zi serfid chivin turlari kattalar kabi qishlaydi, lekin ko'pchilik barg axlatida lichinka sifatida qishlaydi. Kattalar yozning boshida paydo bo'lib, shira tarkibidagi

nektar va asal suvi bilan oziqlanadi. Urg'ochilar yumshoq tanali hasharotlar o'ljasi, odatda shira koloniyalari yaqinidagi barglarga yuzlab tuxum qo'yadilar. Lichinkalar ko'r va oyoqlari yo'q, lekin old uchlarini u yoqdan bu yoqqa "tashlash" orqali o'ljani osongina topadi. 7-10 kundan keyin ular g'umbakga aylana boshlaydi. Yiliga bir necha avlod beradi. Lichinkalar yashil olma shirasida yuqori samarali yirtqichlari bo'lib, har bir lichinka rivojlanish jarayonida yuzlab shira iste'mol qila oladi. O'ljani topgandan so'ng, lichinkalar ularni teshadi va quritadi. Ular ko'pincha sovuq havoda boshqa yirtqich hasharotlarga qaraganda samaraliroq. Shira kabi hasharotlar ekin zararkunandalari hisoblanadi, shuning uchun bazi serfidlarning shira bilan oziqlanadigan lichinkalari iqtisodiy va ekologik jihatdan muhim yirtqich sanaladi va biologik kurashda qo'llaniladi. Serfid qurtlari imago pashshalaridan farqli ravishda turli xil ovqatlar bilan oziqlanadi; ba'zilar saprotroflar bo'lib, chirigan o'simlik yoki hayvon moddalarini iste'mol qiladilar, boshqalari esa hasharotxo'rlar, shira, trips va boshqa o'simlik so'ruvchi hasharotlarni iste'mol qiladilar. Lichinkalar o'simliklar yuzasi bo'ylab harakatlanadilar, o'ljani his qilish uchun boshlarini ko'taradilar, uni pastki jag'lari bilan ushlaydilar va quruq so'radilar so'ngra ekzoskelet tashlaydi. Yirtqich turlari dehqonlar va bog'bonlar uchun foydalidir, chunki shira ekinlarga zarar keltirganda, ko'pincha biologik kurashda serfid qurtlari ishlatiladi. Bunga eng keng tarqalgan serfid turlaridan biri - Episyrphus balteatus kiradi, uning lichinkalari shira bilan oziqlanadi. Har bir serfid lichinkasi o'z umri davomida 400 tagacha shira iste'mol qilishi mumkin. Serfid lichinkalari ko'p bo'lsa, shira populyatsiyasini 70-100% ga kamaytirishga qodir.

1- va 2-rasm. Serfid lichinkasining shiraga hujum qilishi.

ADABIYOTLAR:

1. B.A.Sulaymonov, X.X.Kimsanboev, SH.E.Esonboyev. Mevali bog' zararkunandalari va ularga qarshi biologik usulni qo'llash asoslari. T: Extremum press, 2015
2. A.SH.Xamrayev, B.A.Xasanov, B.A.Sulaymonov, A.G.Kojennikova O'simliklarni biologik himoya qilish vositalari. T.: Fan va texnologiya, 2012
3. Ш.Т. ХЎЖАЕВ, З.А. ХОЛМУРАДОВ. ЭНТОМОЛОГИЯ, ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ЭКИНЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ВА АГРОТОКСИКОЛОГИЯ АСОСЛАРИ. Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан» нашриёти. 2009.
4. Сулаймонов Б.А. Қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши энтомофагларни кўпайтириш ва қўллаш. Тавсиянома. "Zamin nashr" нашриёти, 2018.
5. М.Т.Арслонов, А.У.Сагдуллаев, Қ.Халилов. Қишлоқ хўжалик экинларини биологик ҳимоя қилиш. Тошкент-2010.
6. Давлетшина А.Г. К фауне тлей рода Aphidiidae Бостанлыкской лесной дачи // В кн.: Вредители сельскохозяйственных культур Узбекистана и их энтомофаги. – Ташкент: Фан, 1970.

UO'T: 633.877, 632.7

VIRGIN (*JUNIPERIS VIRGINIANA*) ARCHASI ASOSIY TANA ZARARKUNANDALARINING TUR TARKIBI VA BIOEKOLOGIYASI

Xoshimova Dilnoza Karimjon qizi,

O'simliklar karantini va himoyasi ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti (PhD).

Annotatsiya. Ushbu maqolada Virgin (*Juniperis virginiana*) archasining asosiy tana zararkunandalari turlari va bioekologik xususiyatlari, shuningdek, tarqalishi batafsil tavsiflangan.

Kalit so'zlar: bioekologiya, tarqalishi, burishgan po'stloqxo'r qo'ngiz, tipograf qo'ngiz, archa tilla qo'ng'izi, tukli turon mo'ylovkori.

Аннотация. В статье подробно описаны основные стволовые вредители и биоэкологические особенности можжевельника виргинского (*Juniperis Virginiana*), а также распространение.

Ключевые слова: биоэкология, распространение, короед морщинистый, жук-типограф, златка, турон мохнатый усач.

Abstract. The article describes in detail the main stem pests and bioecological characteristics of Virginia juniper (*Juniperis Virginiana*), as well as distribution.

Keywords: bioecology, distribution, wrinkled bark beetle, typograph beetle, gold beetle, Turonian hairy longhorned beetle.

Kirish. O'rmon fondi respublika umumiy yer maydonining 26,4 foizini tashkil etadi. Bugungi og'ir ekologik vaziyatda yashil hududlarni kengaytirish, o'rmon fondini ko'paytirish eng asosiy yechimlardan biri hisoblanadi. Bu borada "O'zbekiston - 2030" strategiyasida ham respublikada o'rmon bilan qoplangan maydonlarni 6,1 million gektarga yetkazish, daraxt va buta urug'lari tayyorlashni 840 tonnaga oshirish maqsadlari ko'zda tutilgan. Bugungi kunda yurtimizdagi o'rmon fondi yerlari 1 million gektarga kengayib, 11,9 million gektarni, ya'ni respublika umumiy yer maydonining 26,4 foizini tashkil etadi. 5 million 300 ming gektar maydon o'rmonzor bilan qoplangan hudud hisoblanadi. 3,5 million gektar maydonning 2,2 million gektari tabiiy, 1,2 million gektari madaniy o'rmonzorlardir.

O'rmonzorlarda manzarali daraxtlardan biri bu archadir. Virgin archasi - o'zining bezakli go'zalligi va ko'plab iqlimlarda o'sish qobiliyati uchun qadrlanadigan mashhur doimiy yashil daraxt. Ushbu daraxtlarni po'stloqxo'r qo'ng'izlar, lubxo'rlar, tilla qo'ng'izlar va boshqalar bilan zararlaniishi ko'plab uchrasini aniqlandi. Virgin archalarida tana zararkunandalari asosan yashirin hayot tarzini olib boradi va faqatgina etuk yoshdagi hasharotlar tashqi muhitda yashaydi. Tana zararkunandalari daraxt tanasida suv o'tish yo'laklarini hosil qiladi natijada daraxt nobud bo'ladi. Po'stloqxo'r hasharotlar asosan po'stloq ostida yashab rivojlanadi, hamda daraxtning po'stloq ostini, lub qavatini, kambiy va yog'och qismini

zararlaydi. Zararlangan joylarda kasallik qo'zg'atuvchi mikroorganizmlar rivojlanadi va daraxtni zararlaydi.

2024 yilgi monitoring kuzatuvlarimizda Toshkent viloyati Qibray tumani, Universitet ko'chasida, Botanika dam olish maskani hududida, Paxta seleksiya, urug'chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari instituti hududlarida parvarish qilinayotgan virgin (*Juniperis virginiana*) archalarining zararkunandalarini monitoring qilish jarayonida burishgan po'stloqxo'r qo'ng'iz (*Scolytus rugulosus*), tipograf po'stloqxo'r qo'ng'izi (*Ips typographus* L.) va archa tilla qo'ng'izi (*Anthaxia conradti* Sem.) va turon tukli mo'ylovkori (*Turanium pilosum*) va (*Turanium scabrum*) hamda boshqa turlari zararkunandalari bilan zararlanganligi aniqlandi.

Tipograf qo'ng'izi (*Ips typographus* L.). Qo'ng'iz uzunligi 4-5,5 mm, rangi to'q jigarrang, juda siyrak tuklar bilan qoplangan. Qanotqalqon uchi tekis, har bir tomoni 4 tishli, ulardan yuqoridan ikkinchisi eng katta, oxirigi tomoniga qarab kengayib borgan. Tipograf qo'ng'izining o'tish joylari murakkab va bo'ylamasiga yoyilgan. Po'stloqning qalin joylarida yashiringan urchish kamerasidan 1-3 turi ko'rinishda onalik yo'llari cho'ziladi. Daraxtlarning yog'och qatlamiga deyarli tegmaydi, lichinka tunnallari o'rtacha uzunlikda bo'lib, po'stloq ostida kengaygan g'umbak beshigi bilan tugaydi. U asosan o'rta va katta yoshdagi daraxtlariga zarar yetkazadi. Tipograf qo'ng'izi may oyida